

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.226>
УДК 94(437.6)“1989/1993”:061.2(=161.25)

Володимир Алмашій

аспірант

Ужгородський національний університет
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3

E-mail: almashiyv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9751-6115>

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1989–1993)

У статті на основі архівних документів здійснюється аналіз суспільно-політичної, громадсько-культурної, освітньої діяльності Союзу русинів-українців Словацької Республіки, оновлена назва якого була ухвалена на позачерговому з'їзді Культурного союзу українських трудящих Чехословаччини 20 січня 1990 р. у м. Пряшеві. Згадується про Культурний союз українських трудящих Чехословаччини культурницького спрямування (виник у 1951 р.), який був попередником нової організації. Згідно з рішенням з'їзду, реформована організація орієнтувалася на зміцнення дружби та співпраці зі словацьким народом, іншими національностями у ЧСФР тощо. Відзначається, що в поверненні до старої назви русини-українці Східної Словаччини вбачали один із засобів боротьби проти прискореної словакізації в умовах загострення міжнаціональних відносин у ЧСФР наприкінці 1980 — у 1990-х рр.

Здійснюється аналіз ухвалених документів, у яких з'їзд виклав свої наміри та вимоги: Програмного проголошення з'їзду, Меморандуму русинів-українців Чехословаччини Федеральним Зборам, Словацькій Національній Раді та Уряду ССР, Статуту Ради русинів-українців Чехословаччини, «Плану роботи Організації на найближчий період», в якому наголошувалося на необхідності поставити працю з молоддю в школах і поза ними на перше місце. Констатується катастрофічне зниження кількості шкіл з українською мовою навчання. Відзначається також чисельне зростання й активізація інших українських національних об'єднань та інституцій у Словаччині, які прагнули працювати в галузі культурно-національного життя русинів-українців (Товариство Олександра Духновича, Рух, Організація «ОБРУЧ», Об'єднання українців Чехії, Союз молоді Карпат та ін.).

Ключові слова: русини-українці, Східна Словаччина, Культурний союз українських трудящих Чехословаччини, Союз русинів-українців Словацької Республіки, словакізація, українські національні об'єднання, культурно-національне життя.

Volodymyr Almashiy

Postgraduate Student

Uzhhorod National University

3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

E-mail: almashiyv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9751-6115>

SOCIO-POLITICAL AND SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES OF THE UNION OF RUSYNS-UKRAINIANS IN THE SLOVAK REPUBLIC (1989–1993)

The given article, based on archival documents, provides the analysis of socio-political, socio-cultural, and educational activities of the Union of Rusyns-Ukrainians in the Slovak Republic, the updated name of which was adopted at the extraordinary Congress of the Cultural Union of Ukrainian workers of Czechoslovakia in January 20, 1990 in Prešov. The Cultural Union of Ukrainian Workers of Czechoslovakia of cultural orientation (founded in 1951), which was the predecessor of the new organization, is mentioned. According to the decision of the Congress, the reformed organization focused on strengthening the friendship and cooperation with the Slovak people, other nationalities in the Czechoslovak Socialist Republic, etc. It is noted that the return to the old name was seen by the Rusyn-Ukrainians of Eastern Slovakia as one of the means of identity struggle against the accelerated slovakization in the context of aggravation of interethnic relations in the Czechoslovak Socialist Republic in the late 1980s and 1990s.

The analysis of the adopted documents in which the Congress stated its intentions and requirements is given including: Program Proclamation of the Congress, the Memorandum of Rusyns-Ukrainians of Czechoslovakia to the Federal Assembly of Czechoslovak Socialist Republic, Slovak National Council and the SSR Government, the Statute of the Council of Rusyns-Ukrainians of Czechoslovakia, "Organization's Work Plan for the Near Future", which expressed the need to give priority to working with young people in and out of schools. The catastrophic decrease in the number of schools with the Ukrainian language of instruction is stated. The paper also notes the numerical grow and revitalization of other Ukrainian national associations and

institutions in Slovakia willing to work in the field of cultural and national life of Rusyns-Ukrainians (Oleksander Dukhnovych Society, Rukh, "OBRUCH" Organization, Association of Ukrainians in the Czech Republic, Carpathians Youth Union, etc.).

Keywords: *Rusyns-Ukrainians, Eastern Slovakia, Cultural Union of Ukrainian Workers of Czechoslovakia, Union of Rusyns-Ukrainians of the Slovak Republic, slovakization, Ukrainian national associations, cultural and national life.*

Мета дослідження — розкрити становище й головні особливості розвитку української національної меншини у Словаччині, її громадсько-культурного життя впродовж 1989–1993 років. Основним завданням є охарактеризувати суспільно-політичну та громадсько-культурну діяльність Союзу русинів-українців у Чехословаччині та Словацькій Республіці (далі СРУЧ, СРУСР). Об'єктом дослідження є українська національна меншина Словаччини з 1989 по 1993 роки. Предметом дослідження виступає громадсько-культурний та суспільно-політичний розвиток українців Словаччини наприкінці 80-х — у середині 90-х років ХХ сторіччя, зокрема Союзу русинів-українців Словацької Республіки.

Упродовж останніх років вийшла друком низка праць, які, якщо не безпосередньо, то опосередковано торкалися вказаної проблематики. Зокрема, у 2012 р. НДІ політичної регіоналістики Ужгородського національного університету в серії "Studia Regionalistica" (шосте видання) була опублікована монографія Т. Сергієнко «Українсько-словацькі відносини і формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ — початок ХХІ століть)»¹, у четвертій частині якої розглядаються українсько-словацькі зв'язки і взаємовпливи в гуманітарній і духовно-культурній сферах², також студіюються питання освіти, науки, культури, проблеми гарантування прав національних меншин. У монографії частково висвітлюється діяльність Міжурядової українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури.

6–7 листопада 2014 р. у Конгресовому центрі Словацької академії наук (САН) у Старій Леспі (Високі Татри) відбулася міжнародна наукова конференція «Методологічні й концептуальні питання дослідження історії русинів та українців у Центрально-Східній Європі» й засідання комісії істориків України та Словаччини³. Зокрема, С. Віднянський у своєму вступному слові звернув увагу учасників конференції на те, що етнологічна наука, і не лише в Україні, визнає русинів Закарпаття субетнічною групою українського народу (як лемків, бойків, гуцулів). Немає також наукових підстав для виокремлення «русинської мови» та її численних локальних особливостей (говірок). Дискусія розгорнулася довкола «ру-

синського питання». С. Віднянський у доповіді «Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті у контексті анексії Криму Російською Федерацією і війни на Сході України» зупинився на причинах і чинниках відродження в Закарпатті на початку 1990-х рр. русинського руху, який спочатку презентував себе як культурний феномен етнічної ідентичності, але дуже скоро в ньому виокремилася політична складова, привнесена ззовні⁴. У 2016 році вийшла друком стаття цього ж автора, в якій розглядалися зовнішні та внутрішні чинники виникнення на початку 90-х років ХХ ст. т.зв. «русинського питання» на Закарпатті, сутнісна характеристика новітнього русинства, його еволюція, конкретні прояви й виклики сьогодення⁵. Автор відзначає, що українська інтелігенція Пряшівщини нині вживає визначення «русини-українці» для підкреслення належності закарпатської гілки до всього українського народу. Вчений зауважує, що виокремлювати «русинів» як окрему націю немає наукових підстав⁶. У 2020 році А. Ключковичем підготовлена до захисту докторська дисертація «Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці»⁷.

За останні роки вийшло декілька монографій з історії русинів-українців Словаччини, авторами яких є провідні словацькі науковці-українознавці М. Гайдош і С. Конечний. Проте, виклад матеріалу охоплює 1945-й — 1960-й рр.⁸.

З 1989 р. Чехословаччина вступила в період кардинальних політичних перетворень. У середині української національної меншини також відбулися значні зміни. В той час стався відкритий поділ русинів-українців Словаччини на дві групи, одна з яких уважала русинів окремим етносом, який мав власні громадські організації, що протистояли спільним українсько-русинським об'єднанням. Друга ж залишилася на позиціях визнання українців та русинів єдиною національною меншиною, відмінності в якій носили лише етнографічний характер. Цей розкол був спричинений багатьма чинниками, серед яких не останнє місце посідало бажання властей максимально послабити національну меншину, щоби в її середовищі не зароджувалося бажання приєднатися до України, як це було в 1945 р. Процес роз'єднання українців та русинів розпочався ще в єдиній Чехословаччині, а продовжився він в уже незалежних з 1 січня 1993 року Чеській та Словацькій республіках⁹.

Складність історичного розвитку української (русинської) національної меншини повністю проявилася і в листопаді 1989 р. та, зокрема, після нього. Культурно-національне життя українців (русинів) із 1951 року забезпечував та організовував Культурний союз українських трудящих Чехословаччини (далі — КСУТ) — громадська організація культурницького спрямування¹⁰. Основною метою його діяльності було поши-

рення української культури та друкованого слова, розвиток народної художньої творчості усіх жанрів, організація фестивалів, наукових семінарів, читацьких конференцій. Досить ґрунтовною була видавнича діяльність КСУТ: періодична преса «Нове життя», «Дружно вперед», «Дукля», підручники, матеріали та збірники для колективів народної художньої творчості (далі НХТ), Наукові записки, у яких публікувалися матеріали наукових конференцій. Проте, оскільки цей Союз був створений рішенням «зверху», з метою пробудження національної свідомості, масовою підтримкою він не користувався. Попри недоліки в роботі організації, слід відзначити й низку позитивних досягнень, які проявилися у сфері журналістики, радіомовлення, національній системі освіти українців, збереження культурних традицій та ін.¹¹ (див. також¹²). І хоча діяльність Союзу, зокрема успіхи на ділянці плекання національної культури і традицій, були безперечними, його функціонери не завжди розбиралися в складнощях буденного життя, і в їхній праці часто проявлявся формалізм¹³.

27 жовтня 1989 р. відбувся V пленум Центрального комітету (далі ЦК) КСУТ. Керівництво організації до певної міри розуміло складність суспільного розвитку, а отже, і становища русинів-українців, але його розуміння й надалі залишалося на рівні партійної слухняності та старих «виходжених» колій. 8 листопада 1989 року на активі функціонерів Національного Фронту (далі НФ) ССР та організацій, об'єднаних у ньому, перший секретар ЦК КСУТ І. Панчура констатував, що в діяльності КСУТ є резерви¹⁴.

Водночас керівництво ЦК КСУТ у своїй пресі не дозволило публікувати інформацію про актуальні події у Чехословаччині. Лише в 48-му номері тижневика «Нове життя» було опубліковано коротке «Ставлення до внутрішньополітичної ситуації у країні», яке ухвалила Президія та Секретаріат ЦК КСУТ на своєму позачерговому засіданні 28 листопада 1989 р. В ньому було засуджено втручання силових структур у студентську демонстрацію в Празі 17 листопада 1989 р.¹⁵

Крім персональних змін в органах КСУТ, у документі вимагалось якнайшвидше скликати позачергове засідання Пленуму ЦК КСУТ та актив української інтелігенції, критично переоцінити на ньому розвиток культурно-національного життя українського населення від 1945 року з метою підготовки «Програми дії» на найближчий період¹⁶ (див. також¹⁷).

Друге засідання ініціативної групи доповнило вимоги, які стосувалися не лише активізації діяльності, але і зміни назви КСУТ на Союз русинів-українців ЧССР. Водночас вимагали зміни назв окремих видань періодичної преси, які б не мали бути органами ЦК КСУТ, але КСУТ. У галузі українського національного шкільництва наголошували на потребі збере-

ження тодішнього типу шкіл і вимагали ще більшої підтримки державними органами їхнього розвитку.

У наступній частині вимог ішлося, зокрема, про створення української студії Чехословацького телебачення в Кошицях, про реабілітацію русинів-українців, скривджених унаслідок подій 1968–69 років у ЧССР, про встановлення контактів із представниками православної та греко-католицької церков і т. п.¹⁸.

Одночасно з тим, 2 грудня 1989 р. в Кошицях, а згодом і в Бардієві, виникли подібні ініціативні групи, які підтримали висунуті вимоги й доповнили їх. З радикальнішими вимогами виступив 6 грудня в Меджилабірцях «Громадянський форум» (далі ГФ). Йшлося, зокрема, про те, щоб у пресі, на радіо та в Українському національному театрі (далі УНТ), який вимагали перейменувати на Обласний театр русинів-українців, було запроваджено і «русинську бесіду». Подібно, як ініціативна група, вимагали і зміни назви КСУТ на Союз русинів-українців¹⁹.

6 грудня 1989 р. у Пряшеві відбулось позачергове розширене пленарне засідання Пленуму ЦК КСУТ, на якому були обговорені питання культурно-виховної роботи Союзу серед ксутьців та інших українських трудящих на тогочасному етапі²⁰ (див. також²¹). З цією метою Пленум ЦК КСУТ ухвалив рішення скликати позачерговий з'їзд КСУТ на 19–20 січня 1990 р.²².

20 грудня 1989 р. у Братиславі відбулася робоча зустріч делегації українців із заступником голови Уряду ССР А. Варгою та заступником голови СНР К. Надьом. А. Варгові був переданий письмовий матеріал про проблеми русинів-українців, які потрібно якнайшвидше розв'язувати. Серед іншого, було запропоновано, щоб Уряд ССР ухвалив принцип двомовності відносно українського етносу, щоби в початкових і середніх школах гуманітарні предмети викладалися материнською мовою, а природознавчі — словацькою. Наголошувалося на шкідливих впливах на освіту та культуру в українських селах Східнославацького краю, де за останні 15 років було скорочено 110 основних шкіл²³.

Водночас, 4 грудня 1989 р. було засновано «Громадянський форум українців ЧСР» (далі ГФУ). Чеські українці декларували потребу тіснішої співпраці з українцями Словаччини й вимагали створити федеральний Союз українців Чехословаччини²⁴.

Відбувалася активізація й інших українських національних об'єднань та інституцій у Словаччині. Зокрема, 4 січня 1990 року у Пряшеві відбувалися позачергові збори української секції Союзу словацьких письменників. Крім персональних змін, було ухвалено постанову, в якій, крім іншого, вимагалось публічно реабілітувати всіх українських письменників Словаччини, скривджених нормалізацією. Письменники підтримали

й ідею ГФУ про створення федерального міністерства у справах національностей²⁵. Загалом, серед громадян української (руської) національності переважали очікування, що позачерговий з'їзд КСУТ вирішить або хоча би відкріє всі основні питання, які стосувалися їхнього культурно-національного життя²⁶. До 10 січня 1990 року Президія ЦК КСУТ підготувала до пленарного засідання ЦК КСУТ звітну доповідь позачерговому з'їзду про діяльність КСУТ²⁷.

Однак, зазначимо, що процеси всередині русинсько-української меншості, які відбулися наприкінці 1989-х — у 1990-х рр., свідчили про загострення проблем, пов'язаних із посиленням національного самоусвідомлення як реакції на штучне замовчування цих питань у минулі чотири десятиліття. 20 січня 1990 р. в м. Пряшеві відбувся позачерговий з'їзд Культурної спілки українських трудящих Чехословаччини (КСУТ) та обрання комісії. Одночасно делегати (450 чол. від 286 первинних організацій КСУТ з усієї країни) ухвалили рішення про перейменування організації на «Союз русинів-українців Чехословаччини» (СРУЧ), обрали його керівний орган — Раду, затвердили програмні і статутні документи. Згідно з рішеннями з'їзду, реформована організація орієнтувалася на зміцнення дружби та співпраці зі словацьким народом, іншими національностями у ЧСФР, розвиток співробітництва з народом Радянської України, організаціями української діаспори в Європі та у всьому світі²⁸. Під час роботи з'їзду відбулося перше засідання Пленуму ЦК СРУЧ. Наприкінці був заслуханий Проект постанови²⁹. Упродовж усього часу роботи з'їзду відбувалися дискусії³⁰.

На підставі аналізу контрольно-ревізійної комісії (далі КРК) ЦК КСУТ було констатовано, що всі окружні та міська організації працювали за річними планами роботи, в яких було охоплено всі найважливіші ділянки роботи КСУТу. На той період членами КСУТ були 10 689 громадян, які працювали у 286 організаціях. За пройдений період було залучено 1 257 нових членів, а вибуло з КСУТу 920 членів. Пресу КСУТ передплачували 6 310 чоловік. З них: 3 275 — «Нове життя», 2 095 — журнал «Дружно вперед», а 950 — «Дуклю»³¹.

На засіданнях обраних органів ухвалювалися відповідні постанови, переважна більшість яких стосувалася насамперед організаційного забезпечення окремих акцій і була вчасно виконана. Основним недоліком було те, що дуже мало постанов ухвалювалось і виконувалось щодо діяльності первинних організацій, їхніх проблем і поліпшення роботи. А там, згідно зі Статутом КСУТу, мала проводитись основна робота. Делегати з'їзду обрали 75-членну Раду русинів-українців Чехословаччини, 9 кандидатів та 9 членів контрольно-ревізійної комісії. М. Гиряк був обраний головою СРУЧС, а М. Бобак — першим заступником голови³².

Після закінчення з'їзду зібралася новообрана Рада русинів-українців. На першому засіданні було обрано Президію, до складу якої, крім М. Гиряка та М. Бобака, увійшли М. Білоруський, П. Богдан, С. Глогінець, І. Лаба та інші³³. Було констатовано, що позачерговий з'їзд русинів-українців Чехословаччини здійснив критичний аналіз дотеперішньої діяльності КСУТу ЧССР, вказав на позитивні досягнення, недоліки і проблеми, які впродовж тривалого часу не були розв'язані³⁴.

З'їздом було ухвалено «Програмне проголошення з'їзду українців-русинів ЧССР»³⁵, в якому наголошувалося, що українці-русини, які проживають у ЧССР, висувають своїх представників і компетентних фахівців до Федеральних Зборів (далі ФЗ) Словацької Національної Ради (далі СНР), Федерального і народних урядів та інших керівних і виконавчих органів, тощо³⁶.

У висновках «Програмного проголошення» зазначено, що потрібно налагоджувати та поширювати контакти з Україною, її представницькими та культурно-політичними органами й установами, а також з українськими та русинськими організаціями й культурно-освітніми закладами в різних країнах світу³⁷. У «Плані роботи Організації на найближчий період» зазначалося, що вона мусить мати право і практичну можливість впливати на все соціально-економічне, суспільно-політичне та культурно-національне життя національності, на його наукове вивчення та всебічний розвиток. На перше місце в новій системі Організації необхідно поставити працю з молодими людьми в школах і поза ними, а також працю з селянами, робітниками, учителями та іншими представниками інтелігенції³⁸.

Відзначимо, що після того, як позачерговий з'їзд КСУТ був проголошений з'їздом русинів-українців Чехословаччини, він ухвалив три засадничі документи, в яких виклав свої наміри та вимоги: Програмне проголошення з'їзду, Меморандум русинів-українців Чехословаччини ФЗ ЧССР, СНР та Уряду ССР і Статут Ради русинів-українців Чехословаччини. В Меморандумі було подано 11 засадничих вимог, з яких найважливіші стосувалися відповідного представництва русинів-українців у найвищих законодавчих органах ЧССР та ССР, а також в інших органах державного управління в регіонах, заселених русько-українським населенням, створення при Уряді ССР адміністративної одиниці, яка б займалася комплексним вирішенням національних питань, самостійного національного відділення в МО ССР і т. п.³⁹ (див. також⁴⁰).

Отже, внутрішньополітичні чехословацькі процеси, спалах словацького націоналізму в 1990 р., наслідки попередньої адміністративної «українізації» ускладнили (проте і пришвидшили) процес зростання національної самосвідомості русинів-українців у ЧСФР⁴¹. У зв'язку з цим

заслуговує на увагу твердження О. Мишанича, що в поверненні до старої назви русини-українці Східної Словаччини вбачали один із засобів боротьби за збереження своєї національної ідентичності проти прискореної словакізації в умовах загострення міжнаціональних відносин у країні наприкінці 1980-х — у 1990-х рр.

Однак, з рішенням з'їзду не погодилася «Ініціативна група за відродження русинів» у Меджилабірцях, яка в листі, адресованому Миському національному комітету в Меджилабірцях, пропонувала змінити назву організації на Союз русинів і українців і вимагала запровадити в 1–5 класах початкових шкіл русинську мову, де б на другому ступені продовжувалося навчання української літературної мови. На ситуацію в Меджилабірцях Рада відреагувала тим, що її голова М. Гиряк зустрівся з їхніми жителями 27 січня 1990 р., а Президія на засіданні 1 лютого 1990 р. вирішила направити делегацію з трьох чоловік на переговори з «Ініціативною групою» в Меджилабірцях⁴².

Водночас у тижневику «Нове життя», починаючи з номеру 5/1990 (2 лютого 1990 р.), було запроваджено сторінку русинським діалектом «Голос русинів», яку з № 43 (26 жовтня 1990 р.) було поширено на дві сторінки.

Із самого початку своєї роботи новоутворена Рада СРУ ЧСФР, згодом СРУ ЧР, серйозно займалася ситуацією в шкільництві. Вже 14 лютого 1990 р. запропонувала Міністерству освіти (шкільництва), молоді та фізичного виховання ССР групу експертів, яка мала займатися проблематикою шкіл з українською мовою навчання та з вивченням української мови⁴³.

15 березня 1990 р. Президія Ради ухвалила «План головних завдань Союзу русинів-українців Чехословаччини на 1990 рік». У ньому наголошувалося, зокрема, на важливості питання шкільництва та праці з молоддю, організаторської роботи загалом, культурно-освітньої діяльності. В подібному дусі була підготовлена й концепція періодичної преси СРУЧС («Нове життя», «Дружно вперед», «Дукля»). Рада також оцінила діяльність окружних рад і схвалила зміни Статуту організації. Під час дискусії часто порушувалося питання українського національного шкільництва, якому значну частину свого звіту присвятив і голова Ради М. Гиряк⁴⁴ (див. також⁴⁵).

Водночас, велику увагу українському національному шкільництву було приділено в доповіді та дискусії на третьому засіданні Ради СРУЧС (27 жовтня 1990 р.). Як заявив М. Гиряк, великої шкоди цьому заподіяла непродумана інтеграція шкіл у 70–80-ті роки ХХ століття, коли з 549 інтегрованих шкіл у Східнославацькому краї 109 було українських. Здебільшого, унаслідок її проведення, викладання української мови зане-

пало. Гиряк озвучив вимоги, які Союз висував у галузі освіти національних меншин, і зокрема, питання крайового та окружних інспекторів для українських національних шкіл та низку інших. Загалом, він позитивно оцінив роботу в галузі Народної художньої творчості (далі НХТ) та зарубіжні контакти організації. Союз упродовж майже десяти місяців поточного року провів понад 200 різних культурних та освітніх акцій, у яких взяли участь більше 35000 чоловік. Проте голова Ради СРУ ЧС висловив занепокоєння з приводу непорозумінь між православною і греко-католицькою церквами⁴⁶.

План головних завдань СРУ ЧС на 1991 рік, затверджений Радою, був на вищому рівні, ніж план на 1990 рік. Діяльність мала бути спрямована на реалізацію законних прав русинів-українців як громадян ЧСФР, забезпечення гарантій на виховання дітей дошкільного віку та учнів основних і середніх шкіл рідною мовою, відродження й розвиток русько-українських сіл, мови русинів-українців та створення умов для її практичного використання, відродження народних традицій та обрядів, створення можливостей для вивчення історії свого народу в школах різного типу. Водночас Рада доручила окружним радам провести оціночні збори у всіх основних організаціях. Станом на 31 грудня 1990 р. СРУ ЧС ще реєстрував 9076 членів. Невдовзі, станом на 4 листопада 1991 р. Союз реєстрував уже лише 7919 членів, а членські внески за рік до цієї дати сплатило лише 6270 членів. Одночасно, на посаду першого заступника голови Ради СРУ ЧС, на засіданні Ради, був обраний В. Коваль, який під час виконання депутатських обов'язків головою М. Гиряком практично керував організацією.

У засіданні Ради 27 жовтня 1990 р. (3-є засідання Ради СРУ ЧС) брав участь як гість і В. Турок-Гетеш, прихильник русинської орієнтації. 17 листопада 1990 року на 1-ому сеймі русинів у Меджилабірцях він був обраний головою «Русинської оброди». Отже, розрив між українською та руською (русинською) орієнтацією в цій національній меншині поглибився ще більше.

Кількість організацій, які прагнули працювати в галузі культурно-національного життя русинів-українців, надалі зростала. 20 грудня 1990 р. у Пряшеві відбулись установчі збори Товариства Олександра Духновича, яке планувало продовжувати традиції довоєнної діяльності цієї організації. Головою Товариства було обрано М. Ричалку⁴⁷.

Після того, як суспільні зміни зумовили формування нових організацій у національному житті русинів-українців, виникла необхідність їхньої співпраці заради протистояння впливам асиміляції. Отже, 26 березня 1991 р. за «Столом доброї волі» зустрілися представники СРУ ЧС, РО, Товариства О. Духновича, Руху, Організації «ОБРУЧ», Об'єднання укра-

інців Чехії і представники українських установ. Метою зустрічі було викласти свої плани, аби спробувати знайти спільні точки дотику так, щоб вони могли вийти назустріч один одному й визначити правила подальшого співіснування та навіть співпраці в культурно-національному житті.

27 березня 1991 р. за ініціативи СРУ ЧС у Пряшеві відбувся актив української молоді, на якому було відновлено діяльність Союзу молоді Карпат. Організація мала спиратися на успішну роботу свого попередника в 1945–1949 рр. і його наступника в 1968–1969 рр.

На зламі 1989/90 рр. проходили оціночні збори основних організацій Союзу. Як констатувала Президія Ради 17 січня 1991 року, до цієї дати відбулися 51 збори із загального числа 254 організацій⁴⁸.

Водночас, до лав СРУ ЧС, незважаючи на зауваження до діяльності колишнього КСУТ, на зборах продовжували вступати нові члени⁴⁹. Одночасно, у першій половині 1991 року Президія Ради аналізувала діяльність окремих окружних організацій і фахових секцій Союзу⁵⁰.

Зокрема, 25 травня 1991 р. Рада СРУ ЧС на четвертому засіданні підтвердила свою аполітичність і намір співпрацювати з іншими національними організаціями, зокрема з «Русинською обродою». Рада висловила занепокоєння з приводу того, що досі не вдалося створити аналітичний документ про розвиток національності протягом останніх 40 років. Наголошувалося на ролі інтелігенції у національному відродженні. Стан преси був оцінений як невтішний. Із третього числа видавець тимчасово призупинив публікацію журналу «Дружно вперед», який тоді вступив у 40-річчя свого існування. Третім номером також було тимчасово призупинено видання літературно-публіцистичного журналу «Дукля». Причиною стали фінансові проблеми⁵¹.

На четвертому засіданні Ради СРУ ЧС 25 травня 1991 р. знову було заявлено про катастрофічне зниження кількості шкіл з українською мовою навчання. В доповіді про діяльність Ради були прокоментовані спроби створити русинську літературну мову на основі лабірських говірок. Хоча СРУ ЧС не був проти зближення української літературної мови з місцевими діалектами, проте не став прихильником створення нової мови. У постанові засідання (від 25 травня 1991 року) Рада наголосила на потребі вжити всіх заходів щоби запобігти подальшій інтеграції початкових шкіл із вивченням української мови, переглянути систему управління й контролю українських національних шкільних програм, шкіл, а також навчальні програми й підручники для цих шкіл з акцентом на національні аспекти, і вдосконалити підготовку вчителів для цих шкіл. Рада вказала також на підготовку до майбутніх парламентських виборів, доручила Президії розробити всеохоплюючий документ із фундамен-

тальних проблем суспільно-політичного, національно-культурного та економічного життя русинів-українців, рекомендувала Спілці українських письменників Словаччини перейняти від СРУ ЧС видавництво літературно-публіцистичного журналу «Дукля», займатися розв'язанням економічних проблем окружних організацій тощо⁵².

Ситуація, яка склалася на середину 1991 року, дуже занепокоїла українську інтелігенцію. У «Ставленні української творчої інтелігенції до сучасної культурно-політичної ситуації в Східній Словаччині», яке підписало понад 500 осіб, було вказано на найактуальніші соціально-економічні, освітні й культурні проблеми русинів-українців. Відповідаючи на це, міністр культури Л. Снопко зазначив, що в документі занадто драматизується національна проблематика у Східній Словаччині⁵³.

30 грудня 1991 р. на активі у Пряшеві вкотре зустрілася українська інтелігенція. В ухваленому зверненні вона висловила незадоволення поділом національності на дві групи, посилаючись на угоду між СНР і Українською Народною Радою Пряшівщини від травня 1945 року, яка заклала основи розвитку словацько-українських відносин, закликала найвищі органи влади Чехословаччини і Словаччини, представників СРУ ЧС і Товариства українців у Чеській Республіці, пряшівських єпископів православної і греко-католицької церков та інших розробити програму спільних дій, спрямовану на швидке усунення існуючих перешкод і створення нормальних умов подальшого розвитку культурно-національного життя русинів-українців⁵⁴.

У зв'язку з бурхливим розвитком подій, проводилися й інші форуми, на яких звучало невдоволення змінами структури культурного й суспільного життя русинів-українців. Наприклад, 6 лютого 1992 р. на зборах громадян, організованих Міською радою СРУ ЧС та «Ініціативною групою «Маковиця» в Кошицях, було ухвалено Проголошення, в якому не погоджувалися зі способом внесення змін у галузі культури, які були нетолерантним щодо проблем національної меншини русинів-українців і негативно впливали на збереження її самобутності⁵⁵.

29 серпня 1991 р. Пряшів відвідав директор Відділу національних та етнічних культур Міністерства культури (далі МК) СР Р. Чавойський у зв'язку зі складним розвитком культурно-національного життя русинів-українців. Він також взяв участь у засіданні Президії Ради СРУ ЧС (29 серпня 1991 р.), де позитивно оцінив зустріч першого заступника голови Уряду СР з керівництвом СРУ ЧС. У зв'язку із заснуванням «Русинської оброди» закликав СРУ ЧС до толерантності. Крім того, він запропонував відокремити видання української преси від інших видів діяльності СРУ ЧС і створити окреме видавництво⁵⁶.

У вересні 1991 р. керівництво Словацького радіо вийшло з пропозицією скорочення програми Русинсько-української студії Словацького

радіо у Пряшеві, проти чого рішуче виступили працівники радіостудії і слухачі. До протестів приєдналася і Президія Ради СРУ ЧС на своєму вересневому засіданні, розцінивши цю пропозицію як подальший крок на шляху до ліквідації установ русинів-українців у Чехословаччині⁵⁷. Листи-протести були направлені директору Словацького радіо та найвищим представникам Чехословаччини і Словаччини⁵⁸.

Заява Президії СРУ ЧС відносно радіо виходила також із того, що водночас почалися напади на Музей української культури (далі МУК) у Свиднику, коли міністр культури Л. Снопко 1 квітня 1991 р. у директивний спосіб вирішив замінити назву на Краєзнавчий музей і від 15 грудня 1991 р. — на Краєзнавчий музей ім. О. І. Павловича і постійну виставку руської та української культури у Свиднику. Проти цього рішення протестували не тільки русько-українські установи й організації, а також Міське представництво у Свиднику⁵⁹.

15 жовтня 1990 р. згідно з рішенням міністра культури також було змінено назву Українського національного театру в м. Пряшеві на Театр ім. Олександра Духновича і ПУНА, як його складової частини, на «ПУЛЬС». Ці рішення виходили в той час із часто повторюваного аргументу з боку посадових осіб про надмірні вигоди української національної меншини за соціалізму⁶⁰.

На підставі висновків експертної групи Ради Уряду (РУ) СР у справах національних меншин Рада СРУ ЧС неодноразово намагалася анулювати всі протизаконні рішення колишнього міністра культури у справі назви і статусу МУК у Свиднику й вимагала відкриття радіомовлення для національних меншин у федеральній програмі Чехословацького радіо⁶¹ (див. також⁶²).

Всі ці кроки представники СРУ ЧС пов'язували з проголошенням декларації «про тотальну деукраїнізацію Східної Словаччини до кінця 1991 року», яку перед учасниками «Стола доброї волі» 26 березня 1991 р. зачитав голова РО В. Турок-Гетеш.

Зазначимо, що ще 14 грудня 1991 р., на п'ятому засіданні Ради СРУ ЧС було затверджено зміни в програмному проголошенні та Статуті СРУ ЧС, а також ухвалено Концепцію діяльності Союзу на подальший період і План культурно-громадських акцій на 1992 рік. Активізація Наукового товариства СРУ ЧС⁶³, відновленого наприкінці 1990 року, принесла перші конкретні результати. 28 листопада 1991 р. воно організувало у Снині наукову конференцію пам'яті В. Латти під назвою «Наукова спадщина В. Латти та дослідження говорів карпатського мовного ареалу».

Наприкінці 1991 року дійшло до зміни на посаді голови Ради СРУ ЧС. Чинний голова М. Гиряк 14 грудня 1991 р. подав у відставку, і на його місце було обрано тодішнього першого заступника В. Ковалю. На цьому

засіданні ухвалено Програму дій СРУ ЧС, яка складалася з 14 пунктів⁶⁴. У ній також наголошувалося на важливій ролі національного шкільництва для забезпечення подальшого існування національності. Зокрема, у травні 1993 року Союз, у співпраці з Товариством О. Духновича, підготував пропозиції щодо забезпечення навчання та виховання учнів українських шкіл на етнічно змішаній території, які були направлені в Міністерство освіти і науки (далі МОН) СР.

Відзначимо, що 2 лютого і 28 травня 1992 р. на своїх засіданнях Президія Ради СРУ ЧС повторно займалася станом періодичних видань. Було заявлено про кадрові проблеми в редакціях та про подальше зниження числа передплатників: «Нове життя» передплачувало в той час 1160 передплатників, «Дружно вперед» — 565, «Веселку» — 555 і «Дуклю», яку вже видавала Спілка українських письменників Словаччини — 345.

Представники русинів-українців уже на початку 90-х років ХХ століття певною мірою усвідомлювали важливість політичної присутності своєї національності у представницьких органах, а також у органах державної влади, де значною мірою втратили свою колишню позицію. На перших позачергових виборах у 1990 році СРУ ЧС приєднався до списку «Співіснування» і в результаті отримав місце депутата Словацької Національної Ради (СНР) для тодішнього голови Ради СРУ ЧС М. Гиряка. У ФЗ у виборчому періоді 1990–92 рр. були також люди, які прийшли з цього середовища, але представляли інші партії та рухи: М. Шідик, М. Ковач, Я. Зан, а потім, як заступник, депутатом стала і О. Глосик⁶⁵.

27 червня 1992 р. відбулося чергове (шосте) засідання Ради СРУ ЧС, на якому була розглянута пропозиція щодо відновлення структури українського шкільництва у Словаччині, де констатовалося, що його розвиток відбувався за несприятливих умов. Для стабілізації структури українського шкільництва Рада постановила організувати в окремих округах активи вчителів, відвідати Міністерство освіти і науки (далі МОН) СР і у співпраці з органами державної влади створювати умови для відновлення й подальшого розвитку українського шкільництва у Словаччині⁶⁶. На ньому обговорювалися також результати виборів 1992 р. та їхній вплив на культурно-національне життя русинів-українців.

Стан справ із виданням української літератури та підручників викликав занепокоєння. Були різко скорочені субсидії Відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва (далі ВУЛ СПВ). Під загрозу потрапило і розповсюдження літератури у зв'язку з припиненням діяльності підприємства «Словацька книга». Ситуація мала розглядатися на спільному засіданні керівників СРУ ЧС, ВУЛ СПВ та Спілки українських письменників Чехословаччини. Голова Ради СРУ ЧС В. Коваль

21 вересня 1992 р. інформував про цю справу міністра культури Д. Слободніка і віце-прем'єр-міністра Р. Ковача⁶⁷.

У лютому 1993 року Президія Ради відхилила пропозицію Статуту Координаційної ради русько-українських організацій, оскільки за цим вона вбачала спробу отримати контроль над Союзом з боку тих людей, які не були обрані до його органів. Проте було запропоновано скликати «круглий стіл» цих організацій.

Одночасно, 4 лютого 1993 року було підготовлено Меморандум до Уряду СР та СНР, в якому вкотре було вказано на несприятливий стан національно-культурного життя русинів-українців, їхній соціальний статус і освіту (див. засідання Президії Ради СРУ СР від 04 лютого 1993 р.). У 1992/93 навчальному році ще було 50 початкових та повноорганізованих шкіл, в яких викладалася українська мова. Однак у 112 селах регіону з русинсько-українським населенням узагалі не було шкіл⁶⁸. За рік залишилося загалом лише 36 основних та 11 середніх шкіл, в яких викладалася українська мова. Процеси асиміляції посилювалися та пришвидшувалися⁶⁹. Водночас, вдалося зберегти й розвивати народну художню творчість. На початку 1993 року до СРУ СР зголошувалися 162 колективи різних жанрів. Всі ці колективи готували до 800 програм на рік⁷⁰.

Упродовж 1993 року готувався документ, у якому було сформульовано цілі та методи роботи СРУ СР за нових умов. Було підготовлено декілька варіантів «Концепції роботи СРУ СР в нових умовах його діяльності». Початковий варіант документа (див. засідання Президії Ради СРУ ЧС від 1 липня 1993 року) базувався на трьох основних принципах (постулатах):

- 1) українській національній свідомості в найширшому розумінні слова,
- 2) національному характері культури,
- 3) забезпеченні найкращих умов безперервного процесу творення нових культурних цінностей⁷¹.

Однак, 11 вересня 1993 року (на своєму черговому восьмому засіданні) Рада СРУ СР ухвалила інший варіант концепції, який у її першій частині містив пояснення походження назв «русин», «українець», «русин-українець» і мав вигляд заяви. Далі в документі висловлювалися вимоги до органів державної влади, декларувалося право субсидіарності тощо. Ураховуючи процеси асиміляції, СРУ СР визначив основні напрямки, методи і форми праці в інтересах активізації своєї членської бази в останній частині концепції. Проте цей розділ мав вигляд плану роботи на календарний рік. У ньому, однак, ішлося про необхідність вирішення питання українського національного шкільництва, про видавничу справу

та інше. Також на вересневому восьмому засіданні (11 вересня 1993) Рада обговорила перебіг оціночних зборів первинних організацій, які відбулися в 214 з 230 організацій (7 712 членів) і, здебільшого, були пов'язані з культурною програмою.

Зазначимо, що основною ділянкою своєї діяльності СРУ СР уважав народну художню творчість, культурно-освітню роботу, видавничу справу, внутрішньоорганізаційну та економічну діяльність. Загалом можна простежити звуження сфери діяльності в порівнянні з цілями, викладеними в Статуті СРУ СР. Це відбулося в результаті тиску з боку МК СР, представники якого попереджали, що призупинять фінансування, якщо Союз буде займатися іншим, ніж культурною діяльністю⁷². Очевидно це і спонукало, значною мірою, прогресивну українську громадськість Словаччини докласти зусиль до створення іншої, уже політичної організації, яка би відстоювала й політичні (зокрема) інтереси не лише русинів-українців, а й населення всієї Північно-Східної частини СР⁷³.

Одночасно СРУ СР розгортав і широку міжнародну діяльність. Окрім обміну мистецькими колективами та делегаціями, відбувалося поступове залучення в міжнародні українські організації. СРУ СР встановив перші контакти зі Світовим конгресом вільних українців і в жовтні 1993 року подав заявку на членство у Світовій федерації лемків. Проте вступ до Європейського конгресу українців (ЄКУ) був дещо складнішим, і деякі члени Президії мали до цього зауваження. Лише 13 грудня 1997 р., на засіданні Ради Союзу, була схвалена заявка про вступ до цієї міжнародної організації (ЄКУ).

Свої вимоги до державних органів СРУ СР намагався просувати через депутатів Національної Ради Словачької Республіки (далі НР СР), через своїх представників у Раді Уряду СР у справах національних меншин і участю в «круглих столах», організованих Президентом СР. Так само ознайомив з ними й комісію Верховного комісара у справах меншин Конференції з безпеки і співробітництва в Європі, яка відвідала Союз у 1993 році⁷⁴.

Зазначимо, що 29 жовтня 1992 р. у МК безрезультатно відбулася зустріч представників СРУ ЧС, РО і Товариства О. Духновича. МК запропонувало провести з 18 по 19 грудня 1992 р. на Бардіївському курорті конференцію щодо етногенезу русинів-українців за участі 50 представників СРУ ЧС і 50 представників РО. СРУ ЧС відмовився від участі в конференції. Своєю чергою, він запропонував провести таку конференцію в рамках святкування 190-ої річниці з дня народження О. Духновича за участі представників усіх організацій та установ, що брали участь у розвитку культурно-національного життя русинів-українців ЧСФР⁷⁵.

Отже, зазначимо, що в першій половині 1951 року було засновано Культурний союз українських трудящих — громадську організацію куль-

турницького спрямування, завданням якої була культурно-масова, освітня робота, створено професійний український театр, Музей української культури у Свиднику тощо. Ґрунтовною була його видавнича діяльність. Проте поширювалися потужні асиміляційні процеси щодо українського/русинського населення Східної Словаччини. З кінця 1989 року відбувалися значні зміни в середині національної меншини. У її середовищі стався відкритий поділ на русинів і українців. Між ними під час Позачергового з'їзду Культурного союзу українських трудящих виникла конфліктна ситуація, яка полягала у вимозі визнання на державному рівні окремої русинської народності, публікації матеріалів русинською мовою (діалектом), кодифікації русинської писемної мови тощо. 19–20 січня 1990 року відбувався позачерговий з'їзд Культурного союзу українських трудящих, на якому делегати ухвалили рішення перейменувати організацію на Союз русинів-українців Чехословаччини. Велика увага приділялася новоствореною організацією питанню українського шкільництва, розвиток якого відбувався за несприятливих умов, а також праці з молоддю, народній художній творчості тощо. Пропонувалися шляхи подолання кризових явищ, що виникли в україномовному середовищі. У першій половині 1990-х років процес зростання національної самосвідомості українців-русинів Словаччини ускладнили спалах словацького націоналізму, внутрішньополітичні чехословацькі процеси, наслідки «українізації» попередньої комуністичної влади тощо. Зростала кількість організацій, які хотіли працювати в галузі культурно-національного життя русинів-українців. Пожвавлювалася робота українського наукового товариства, увага якого зосереджувалася на захисті української культури, збереженні українських інституцій, організації наукових конференцій, семінарів тощо. Воно підготувало та видало низку науково-популярних брошур, статей тощо.

¹ Сергієнко Т.С. Українсько-словацької відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ — початок ХХ століть): монографія. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. 265[9] с.

² Там само. С. 113–136.

³ Хроніка. *Український історичний журнал*. 2014. № 6. С. 220–223.

⁴ Там само. С. 221.

⁵ Віднянський С.В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4(41). С. 8–17.

⁶ Там само. С. 9.

⁷ Ключкович А.Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці: дис. ... докт. голіт. наук. Львів, 2020. 547 с.

⁸ Gajdoš M., Konečný S. Ukrajinská menšina na Slovensku ako object a subject politiky (1945–1953). I. Publikácia bola pripravená v rámci riešenia projektu VEGA 2 /01 98 / 10 Sna-

hy o integráciu Rusínov a Ukrajincov karpatského regiónu v aktivitách národných rád v rokoch 1944–1947. Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, Prešov, 2013. 265 (266) s. Príloha (Dokumenty): s. 125–265; Gajdoš M., Konečný S. Ukrajinská menšina na Slovensku ako object a subject politiky (1945–1953). II. Publikácia bola pripravená v rámci riešenia projektu VEGA 2 /01 98 / 10 Snahy o integráciu Rusínov a Ukrajincov karpatského regiónu v aktivitách národných rád v rokoch 1944–1947. Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, Prešov, 2014. 264 s. Príloha (Dokumenty): s. 143–262; Gajdoš M., Konečný S. Ukrajinská menšina na Slovensku ako object a subject politiky. III. (1954–1960). Publikácia bola napísaná a vydaná v rámci riešenia projektu VEGA 2 /0059 / 14 Riešenie ukrajinskej otázky v období socialistického experimentu. Pre Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV v Košiciach vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, Prešov, 2018. 164 s.; Gajdoš M., Konečný S. Ukrajinská menšina na Slovensku ako object a subject politiky. IV. (1954–1960). Dokumenty. Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, Prešov, 2019. 249 (250) s.; Гайдош М., Конечний С., Лукач М. Русинська та українська меншина у Словаччині в 1945–1948 роках. Ужгород, 2017. 181 [1] с.

⁹ Буркут І.Г. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці: Прут, 2009. С. 252.

¹⁰ Konečný S. Politické strany v národnom hnutí Karpatských Rusínov. *Studium Carpat-Ruthenorum* 2011. *Štúdie z karpatorusínistiky. Штудії з карпаторусиністики*. Kvetoslava Koporova (ed.) Пряшівська універзіта в Пряшові. Інститут русинського язика і культури. Пряшів. Prešovská univerzita v Prešove — Ústav rusínskeho jazyka a kultúry. Kvetoslava Koporová (ed.); vydanie prvé. GRAFOTLAČ PREŠOV, s.r.o. 2011. S. 18.

¹¹ Stanovy Kultúrneho Zväzu ukrajinských pracujúcich v Československej Socialistickej republike. Zbierka dokumentov pre prácu v oblasti kultúr národností. Osvetový ústav. Bratislava, 1978. S.44–54; Васильченко М.А. Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українців у Східній Словаччині (1945–1992 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів. 2009. С.9.

¹² Васильченко М. До питання про діяльність Культурного союзу українських трудящих у ЧССР. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк: Вид-во Волинського Національного університету ім. Лесі Українки. 2008. Вип.14. С. 228–233; Васильченко М. Громадсько-політична діяльність українців Чехословаччини у післявоєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2008. Вип. 10. С. 466–477.

¹³ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Плаціагеї свідніска, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 4.

¹⁴ З дискусії на пленумі ЦК КСУТ. Не сидьмо вдома, їдьмо до народу. *Нове життя*. 1989. № 44. С. 6; Активізація Національного Фронту. Живий контакт з людьми нічого не замінить. *Нове життя*. 1989. № 46. С. 1.

¹⁵ Prehlásenie Predsedníctva Ústredného výboru KZUP k súčasnej vnútro politickej situácii v ČSSR. List č. 703/89. Archiv Sekretariátu ÚV KZUP, zložka II. Polrok 1989. S. 1–2.

¹⁶ Перший крок ініціативної групи. *Нове життя*. 1989. № 48. С. 2.

¹⁷ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Плаціагеї свідніска, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 5.

¹⁸ Розпочато діалог, що мав би принести користь. *Нове життя*. 1989. № 49. С. 3.

¹⁹ Stanovisko Občianskeho fóra k požiadavkám. List č. 737/89. Archiv Sekretariátu ÚV KZUP, zložka II. Polrok 1989. S. 1–2.

²⁰ Dokumenty mimoriadneho plenárneho zasadnutia ÚV KZUP dňa 6.12.1989. Archív ÚV KZUP. S. 1–5.

²¹ Bogdan P. 20 rokov — víťazstvá a prehry 1989–2009. Vydal Zväz Rusínov — Ukrajincov Slovensky republiky. Prvé vydanie. Tlač Tlačiareň svidnícka, s.r.o. Svidník. Prešov, 2012. С. 76.

²² План організаційного забезпечення позачергового з'їзду Культурного союзу українських трудящих ЧССР (ухвалений Президією ЦК КСУТ 12 грудня 1989 р. за підписом першого секретаря ЦК КСУТ д-ра Івана Панчури). Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1) «Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 1.

²³ Podklady na rokovanie s predstaviteľmi vlády SSR a SNR ako príloha k zápisom zo stretnutia s Alexandrom Vargom (č. 752/89) a Kazimírom Nagyom (č. 753/89). Archív Sekretariátu ÚV KZUP. Zložka: II. polrok 1989. Арк. 1–5.

²⁴ List č. 15/90: Archív Sekretariátu ÚV KZUP. Zložka: I. polrok 1990. Арк. 1–2.

²⁵ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 7.

²⁶ Bogdan P. 20 rokov — víťazstvá a prehry 1989–2009. Vydal Zväz Rusínov — Ukrajincov Slovensky republiky. Prvé vydanie. Tlač Tlačiareň svidnícka, s.r.o. Svidník. Prešov, 2012. С. 77.

²⁷ План організаційного забезпечення позачергового з'їзду Культурного союзу українських трудящих ЧССР (ухвалений Президією ЦК КСУТ 12 грудня 1989 р. за підписом першого секретаря ЦК КСУТ д-ра Івана Панчури). Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1) «Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 3–4.

²⁸ Ілюк М. З'їзд русинів-українців Чехословаччини. *Дукля*. 1990. № 2. С. 36–37; *Нове життя*. 1990. № 18. 4 травня. С. 1–2.

²⁹ Проект програми позачергового з'їзду КСУТ 20 січня 1990 р. Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1), «Позачерговий з'їзд Культурного союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 1.

³⁰ Вказівки делегатам позачергового з'їзду українців-русинів ЧССР. Пряшів, 20 січня 1990 року (Хід позачергового з'їзду). Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1), «Позачерговий з'їзд Культурного союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 2.

³¹ Железник Ю. Звіт контрольно-ревізійної комісії ЦК КСУТ за 1988–89 роки. Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1). «Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 5.

³² Нірода С. Звіт виборчої комісії з'їзду русинів-українців Чехословаччини. Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1), «Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 2.

³³ Там само. Арк. 2–3.

³⁴ Пропозиція постанови позачергового з'їзду русинів-українців Чехословаччини від 20 січня 1990 року, Пряшів. Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1). «Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 2.

³⁵ Програмне проголошення з'їзду українців-русинів ЧССР. Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1). «Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 1–2.

³⁶ Там само. Арк. 1.

³⁷ Там само. Арк. 2.

³⁸ План роботи Організації на найближчий період. Поточний (внутрішній) архів русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів. Том I (папка № 1). «Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 2.

³⁹ Папка: Матеріали позачергового з'їзду КСУТ. Archív ÚV KZUP.

⁴⁰ Bogdan P. 20 rokov — víťazstvá a prehry 1989–2009. Vydal Zväz Rusínov — Ukrajincov Slovensky republiky. Prvé vydanie. Tlač Tlačiareň svidnícka, s.r.o. Svidník. Prešov, 2012. С. 77.

⁴¹ Віднянський С.В., Сюсько І. М. Русини-українці в Чехо-Словаччині: процес національного самоусвідомлення. Український історичний журнал. 1991. № 5. С. 93.

⁴² Протокол із засідання Президії Ради СРУЧС від 1.2.1990. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1990. Арк. 1–10.

⁴³ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 8.

⁴⁴ Документи із засідання Ради СРУЧС від 26.4.1990. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Засідання Ради Союзу русинів-українців ЧСФР, 1990. Арк. 1–11.

⁴⁵ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 10, 11.

⁴⁶ Там само. С. 14.

⁴⁷ Там само. С. 15.

⁴⁸ Протокол із засідання Президії Ради СРУЧС від 17.1.1991. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1991 р. Арк. 1–5.

⁴⁹ Прибули нові члени. «*Нове життя*». 1991. № 5. С. 2.

⁵⁰ Протокол із засідання Президії Ради СРУЧС від 21.3.1991. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1991 р. Арк. 1–10.

⁵¹ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 17–18.

⁵² Správa o činnosti Rady ZRUČS. Протокол 4 засідання Ради СРУЧС від 25.5.1991. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Четверте засідання Ради СРУЧСФР від 25.5.1991. Арк. 1–10.

⁵³ List č. 250/91. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Sekretariát 1991. Арк. 1.

⁵⁴ Príloha listu č. 64/92. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Pošta 1992. Арк. 1.

⁵⁵ List č. 48 zo 17.2.1992. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Pošta 1992. Арк. 1–2.

⁵⁶ Протокол із засідання ПР СРУЧС від 29.8.1991. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1991 р. Арк. 2.

⁵⁷ Протокол із засідання ПР СРУЧС від 27.9.1991. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1991 р. Арк. 4.

⁵⁸ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 19–20.

⁵⁹ List č. 306/91. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Sekretariát 1991. S. 1.

⁶⁰ Informácia pre ministra kultúry SR / Bratislava, 15. marec, 1991. S. 1–2.

⁶¹ List č. 313/93. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Pošta 1993. Арк. 1.

⁶² Bogdan P. 20 rokov — víťazstvá a prehry 1989–2009. Vydal Zväz Rusínov — Ukrajincov Slovensky republiky. Prvé vydanie. Tlač Tlačiareň svidnícka, s.r.o. Svidník. Prešov, 2012. S. 92.

⁶³ Довідка про діяльність Наукового товариства СРУЧС за 1991–92 роки. Протокол із 7 засідання Ради СРУЧС. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Сьоме (VII) засідання Ради СРУЧСФР від 12.12.1992 р. Арк. 1–2.

⁶⁴ Проект програми дій Союзу русинів-українців ЧСФР. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: 5 засідання Ради СРУСР від 14.12.1991 р. Арк. 1–3.

⁶⁵ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Люк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 23.

⁶⁶ Протокол із засідання Ради СРУЧС від 27.6.1992. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Шосте (VI) засідання Ради СРУ ЧСФР 27.6.1992 р. Арк. 1–11.

⁶⁷ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Люк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 25.

⁶⁸ Протокол із засідання Президії Ради СРУСР від 4.2.1993. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1993. Арк. 1–5.

⁶⁹ Протокол із засідання Президії Ради СРУСР від 25.2.1994. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія Ради СРУСР за 1994 р. Арк. 1–5.

⁷⁰ Протокол із засідання Президії Ради СРУСР від 26.02.1993. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1993 р. Арк. 1–4.

⁷¹ Протокол із засідання Президії Ради СРУЧС від 1.7.1993. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1993. Арк. 1–7.

⁷² Протокол із засідання Ради СРУСР від 11.9.1993. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Восьме засідання Ради СРУСР від 11.9.1993. Арк. 1–10.

⁷³ «Чому нам треба Громаду?..» ПДГ — PDH. Громада — HROMADA. Інформаційний листок № 2(2), грудень 1995 (Рік видання I). Арк. 1; Ivan Humeník zdôvodňuje potrebu zvolania Národnej hromady (Dokumenty). Michal Škurla. Svedok Podduklianskeho kraja. Ivan Humeník-diplomat, publicista, kultúrny činiteľ (03.01.1926–17.10.2007). Centrum antropologických výskumov. Prešov, 2010. S. 179; Першоначальна ідея заснування політичного суб'єкту (з доповіді на Установчому з'їзді ПДГ в СР 27 травня 1995 р.) (I. Гуменик). Союз русинів-українців Словацької Республіки. Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки, м. Пряшів. 1995. Арк. 1; Pracovný náčrt Ivana Humeníka o tom, ako sa zrodila idea založenia politického subjektu PDH (Dokumenty). Michal Škurla. Svedok Podduklianskeho kraja. Ivan Humeník — diplomat, publicista, kultúrny činiteľ (03.01.1926–17.10.2007). Centrum antropologických výskumov. Prešov, 2010. S. 187; Турек Д. Будемо мати власну політичну організацію (розмова з головою ПДГ Василем Варголою). *Нове життя*. Тижневик Союзу русинів-українців СР. 1994. № 27–28 (2421–2422). С. 1, 2.

⁷⁴ Богдан П. 20 років — здобутки і втрати 1989–2009. Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки. Видання перше. Редактор Мирослав Люк. Друк Тlačiareň svidnícka, s.r.o., Свидник, Пряшів, 2012. С. 27–28.

⁷⁵ Протокол із засідання Президії Ради СРУЧС від 27.11.1992. Archív ÚR ZRUSR. Zložka: Президія 1992. Арк. 3.

REFERENCES

1. Aktyvizatsiia Natsional'noho Frontu. Zhyvyj kontakt z liud'my nichoho ne zaminyt'. (1989). *Nove zhyttia*, 46, 1 [in Ukrainian].
2. Bohdan, P. (2012). *20 rokov — zdobutky i vtraty 1989–2009*. Svydnyk, Priashiv [in Ukrainian].
3. Bogdan, P. (2012). *20 rokov — vít'azstvá a prehry 1989–2009*. Svidník, Prešov [in Slovak].
4. Burkut, I.H. (2009). *Rusynstvo: mynule i suchasnist'*. Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].
5. Gajdoš, M., & Konečný, S. (2013–2014). *Ukrajinská menšina na Slovensku ako object a subject politiky (1945–1953)*. Prešov [in Slovak].
6. Gajdoš, M., & Konečný, S. (2018–2019). *Ukrajinská menšina na Slovensku ako object a subject politiky. (1954–1960)*. Prešov [in Slovak].
7. Hajdosh, M., Konechnyj, S., & Lukach, M. (2017). *Rusyns'ka ta ukrains'ka menshyna u Slovachchyni v 1945–1948 rokakh*. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Iliuk, M. (1990). Z'izd rusyniv-ukraintsiv Chekhoslovachchyny. *Duklia*, 2, 36–37 [in Ukrainian].
9. Konečný, S. (2011). Politické strany v národnom hnutí Karpatských Rusínov. *Studium Carpato-Ruthenorum*. Prešov [in Slovak].
10. Khronika. (2014). *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 6., 220–223 [in Ukrainian].
11. Pershyj krok initsiatyvnoi hrupy. (1989). *Nove zhyttia*, 48, 2 [in Ukrainian].
12. Rozpochato dialoh, scho mav by prynesty korist'. (1989). *Nove zhyttia*, 49, 3 [in Ukrainian].
13. Serhiienko, T.S. (2012). *Ukrains'ko-slovats'koi vidnosyny: formuvannia systemy mizhderzhavnogo spivrobotnytstva (90-ti roky XX — pochatok XXI stolit')*. Uzhhorod: Informatsijno-vydavnychij tsentr ZIPPO [in Ukrainian].
14. *Stanovy Kultúrneho Zväzu ukrajinských pracujúcich v Československej Socialistickej republike. Zbierka dokumentov pre prácu v oblasti kultúr národnosti. Osvetový ústav*. (1978). Bratislava [in Slovak].
15. Vasyľchenko, M. (2008). Do pytannia pro diial'nist' Kul'turnoho soiuзу ukrains'kykh trudiaschykh u ChSSR. *Zbirnyk navchal'no-metodychnykh materialiv i naukovykh statej istorychnoho fakul'tetu. Luts'k: Vyd-vo Volyns'koho Natsional'noho universytetu im. Lesi Ukrainky*, 14, 228–233 [in Ukrainian].
16. Vasyľchenko, M. (2008). Hromads'ko-politychna diial'nist' ukraintsiv Chekhoslovachchyny u pisliavoiennyj period. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu Ostroz'ka akademiiia: Istorychni nauky*, 10, 466–477 [in Ukrainian].
17. Vasyľchenko, M.A. (2009). Hromads'ko-politychna ta kul'turno-osvitnia diial'nist' ukraintsiv u Skhidnij Slovachchyni (1945–1992 rr.). Extended abstract of PhD thesis. L'viv [in Ukrainian].
18. Vidnyanskyj, S.V. (2016). Aktualizatsiia rusyns'koho pytannia v Zakarpatti ta za joho mezhamy v konteksti aneksii Krymu i vijny na skhodi Ukrainy. *Stratehichni priorytety*, 4(41), 8–17 [in Ukrainian].
19. Vidnyanskyj, S.V., & Sius'ko, I.M. (1991). Rusyny-ukraintsy v Chekho-Slovachchyni: protses natsional'noho samousvidomlennia. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 5, 93 [in Ukrainian].
20. Z dyskusii na plenumi TsK KSUT. Ne syd'mo vdoma, id'mo do narodu. (1989). *Nove zhyttia*, 44, 6 [in Ukrainian].